

**TOLKIEN'İN YÜZÜKLERİN EFENDİSİ ESERİNİN ÇEVRECI ANALİZİ:
YIKICI ENDÜSTRİYE KARŞI KIR YAŞAMI****Çağrı ERYILMAZ¹****ÖZ**

Bu çalışmanın amacı J. R. R. Tolkien'in Yüzüklerin Efendisi adlı üçlemesinin çevreci niteliğini incelemektir. Eser, verdiği çevre mesajlarıyla toplumda medya aracılığıyla çevre bilincinin oluşmasında edebiyatın rolüne örnek teşkil etmektedir. Bu çalışmada, Tolkien'in üç ciltlik eseri Nitel İçerik Analizi ile incelenmiş ve bulgular beş kategori altında toplanmıştır: Arkadyan Doğa, Kötü Doğa, Doğanın Yıkımı, Kâhyalık ve Kırsal Topluluk. Arkadyan Doğa başlığı altında Tolkien doğanın gücünü, kadim geçmişini ve ölümsüzlüğünü öne çıkarırken Kötü Doğa kategorisinde doğanın kötücül yönünü ve canlılarını göstermektedir. Doğanın Yıkımı başlığında Tolkien, endüstriyel savaşın çevre yıkımına neden oluşunu vurgulamaktadır. Kâhyalık başlığı insanların doğayı koruma, kollama ve sürdürülebilir kullanım görevini öne çıkarılırken Kırsal Topluluk kategorisinde doğayla uyumlu dayanışmacı, dışa ve yeniliğe kapalı Hobbit halkı idealize edilmektedir. Sonuç olarak Tolkien, eserinde iyi ile kötünün mücadelesini anlatırken geri planda endüstrileşmenin doğada ve kırsal topluluklarla yol açtığı yıkıma dikkat çekmektedir. Kırsal Shire bölgesinde yaşayan Hobbit halkı üzerinden Tönnies'in kırsal topluluğun dayanışmacı ve kapalı yapısı ile düşük teknolojili bahçeci tarımı idealize edilmektedir. Çevre sorunlarının çözümü için kırsal topluluk yaşamı ve doğanın sahibi olmadan koruyan ve kullanan efendisi olan kâhyalık görevi ortaya konmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tolkien, Yüzüklerin Efendisi, Ekoeleştirici, Çevrecilik, Çevre Sosyolojisi

**ENVIRONMENTAL ANALYSIS OF TOLKIEN'S LORD OF THE RINGS:
DESTRUCTIVE INDUSTRY VERSUS RURAL LIFE****ABSTRACT**

This study aims to analyze environmental aspects of J. R. R. Tolkien's Lord of The Rings Trilogy. Trilogy is a good example of the role of literature for the construction of environmental consciousness in society through media. In this study, the Qualitative Content Analysis of the trilogy is realized and the findings are presented within five coding categories as Arcadian Nature, Bad Nature, Destruction of Nature, Stewardship and Rural Community. Arcadian Nature states the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, cagrideniz@gmail.com

power, history and immortality of nature while Bad Nature category shows the evil aspect of nature with bad creatures. Under the heading of Destruction of Nature, Tolkien implies the environmental destruction of industry and war. Stewardship category shows the protection and sustainable use of nature while Rural Community heading presents the solidarity and closed community of Hobbits living harmony with nature. Findings show that behind the struggle of good and evil, Tolkien implies the environmental and social destruction caused by industrialism. Hobbits living in rural Shire region are idealized as an environmental rural community with their solidarity, closed structure and horticulture of low technology. The rural community life and stewardship of mankind are presented as solutions for environmental problems.

Key words: Tolkien, Lord of The Rings, Ecocriticism, Environmentalism, Environmental Sociology

1. Giriş

18. yüzyıldan itibaren endüstrileşme ve kentleşmenin Batı ülkelerinde yayılmaya başlamasıyla ortaya çıkan çevre sorunları toplumda ve kültürel alanda dikkat çekmeye başlamıştır. 19. yüzyılda Amerikan edebiyatında bilimsel bilgi ile lirik anlatımı birleştiren doğa yazını ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısında; savaş sonrası ekonomik gelişme döneminde yaşanan çevre sorunları 1970'lerde çevreci hareketine ve sonrasında kurgu edebiyatında çevre kaygılarını işleyen ekoeleştiriye zemin hazırlamıştır. Çevre hareketinin gelişmesi ve topluma yayılmasında, 22 Nisan 1970'te kutlanan ilk Dünya Günü'nde medyanın belirgin rolü örneğinde olduğu gibi kültür alanının katkısı önemlidir. Kitap, gazete, dergi, TV ve günümüzde yaygınlaşan internet mecraları çevre sorunlarının gündeme gelmesinde ve bireylerin çevre bilinciyle harekete geçmelerinde önemli rol oynamaktadır.

John Ronald Reuel Tolkien'in 1950'lerde yayınladığı *Yüzüklerin Efendisi* adlı üçlemesi hem modern fantezi edebiyatını başlatmış hem de dünya çapında milyonlarca okuyucuya ulaşmıştır. Eserin Peter Jackson'un yönetmeliğini yaptığı sinema uyarlaması 2000'lerin başında üç film olarak gösterime girmiş ve modern fantezi edebiyatının başyapıtını henüz okumamış dünya çapında yüz milyonlarca seyirciye tanıtmıştır. 20. yüzyılın en çok okunan eserlerinden olan Tolkien'in üçlemesi kendinden sonra gelişen modern fantezi kültürünün kitap, film ve bilgisayar oyunlarına ilham vermektedir. Tolkien'in 21. yüzyılda da popüler olan üçlemesinde ön

planda olan iyi ile kötünün mücadelesinin temelinde çevreyi ve kırsal yaşamı koruma kaygısı ile endüstrileşme eleştirisi dikkat çekmektedir.

Bu çalışmanın amacı Tolkien'in *Yüzüklerin Efendisi* adlı üçlemesinin çevreci niteliğini incelemektir. Bu amaçla makalede öncelikle çevreci edebiyata dair çalışmalar özetlenmiştir. Sonra, nitel içerik analizi tekniği ile incelenen bulgular beş ayrı kodlama kategorisine göre sunulmuştur. Son bölümde, Tolkien'in eserinin çevreci özellikleri bulgular temelinde değerlendirilmiştir.

2. Çevreci Edebiyat

Endüstri çağında gerçekleşen makineleşme sürecine ve doğanın zarar görmesine karşı çıkan Henry David Thoreau ve Aldo Leopold gibi yazarların öncülüğünde "toprağın ve üzerinde yaşayan tüm canlıların insana faydasından bağımsız olarak değerli olduğunu düşünen yazarlar" ortaya çıkmıştır. Disiplinler arası bir gelenek olan doğa yazını, insanın doğaya dönüşünü ve doğaya verilen zararın önlenmesini amaçlar. "Şehirleşmeden ve endüstrileşmeden bunalan modern insan için sığınak" olan doğayı, yazarlar derinlemesine inceler, gözlemlerini not ederek lirik bir anlatımla sunar. Doğa yazını, Batı kültürünün insanı doğadan üstün ve doğayı değerden yoksun gören anlayışına karşı, Aldo Leopold'un etik sorumluluğu tüm canlılara ve doğaya doğru genişleten *toprak etiği* yaklaşımına dayanmaktadır (Özdağ, 2005: 13-17).

Batı kültürünün doğaya yaklaşımının eleştirisi noktasında, doğa yazını ile çevre sosyolojisinin kuruluş döneminde yayınlanan Catton ve Dunlap'ın *Yeni Ekolojik Paradigma* adlı makalesi (1978) paralellik göstermektedir. Batı kültürünün insanı doğadan ayrı, üstün gören ve dünyayı sınırsız kabul eden yaklaşımı İnsan İstisnalığı Paradigması olarak tanımlanmıştır. Bunun karşısına ise insanı diğer türlerle etkileşim halinde ve dünyayı sınırlı olarak kabul eden Yeni Ekolojik Paradigma ortaya konmuştur ve tüm sosyal bilimler bu paradigmaya katılmaya davet edilmiştir (Catton ve Dunlap, 1978: 42-45). Hem doğa yazını hem de çevre sosyolojisinin öncüleri Batı toplumlarında çevrenin korunması için Durkheimci bir yaklaşımı takip ederek kültürel alanda bir değişimi hedeflemektedirler. Bunlardan farklı olarak, toplumsal ekoloji yaklaşımına göre (Bookchin, 1996: 45-50) Batı kültürünün doğaya bakışının kökeninde toplumdaki tahakkümlerden kaynaklanan doğaya tahakküm etme anlayışı yatmaktadır. Çevre sorunlarının çözümü de

kültürel alandaki değişimden çok toplumsal örgütlenmede eşitlikçi bir değişimi gerektirmektedir.

Doğa yazının öncü çalışmaları endüstri devriminin yıkıcı etkilerinin görüldüğü 19. yüzyılda yayınlanmaya başlamıştır. Aldo Leopold'un toprak etiğini anlattığı *A Sand County Almanac*, Henry David Thoreau'nun *Walden*, John Muir'in *Körfeze Bin Millik Yürüyüş*, Edward Abbey'in *Çöl Mücevheri* ve Terry Tempest Williams'in *Refugee* adlı eserlerinde doğanın içsel değeri bilimsel gözlemlere dayalı lirik bir anlatımla sunulmaktadır. Doğa yazınının örnek çalışmaları arasında yer alan ve "modern çevreciliği başlatan" Rachel Carson'un 1962 tarihli *Sessiz Bahar* adlı eserinde, tarımsal faaliyetler nedeniyle oluşan toprak kirliliğinin bilimsel verilere dayanan lirik anlatımı dikkat çekmektedir. "Leopoldcu düşüncenin üyesi" sayılan bu yazarlar, doğaya içsel değer atfetmeleri nedeniyle ABD'de doğanın korunmasına ve *Earth First* gibi çevreci örgütlerin kurulmasına öncülük etmişlerdir (Özdağ, 2005: 27-137).

1960'lardan itibaren toplumda kadınlar ve azınlıklar gibi dezavantajlı grupların sesi edebiyata yansımaya başlamıştır. 1980'lerle birlikte doğa yazını dışında yer alan kurgusal eserler de "doğanın sesini" edebiyat alanına taşımıştır. Ekoeleştirici, ABD'de "bir grup akademisyenin işbirliğiyle 1991 yılında resmi olarak doğmuştur" (Özdağ, 2014: 30-32). Derin ekoloji, ekofeminizm, toplumsal ekoloji ve ekopsikoloji yaklaşımlarından beslenen (Ayaz, 2014) ekoeleştirici, edebiyatta kültür ve ekoloji ilişkisini "sosyo-kültürel bağlamlarda" inceleyen, insan ile doğayı ayırmadan sosyal ve biyolojik sistemlere "eşit bir ilgiyle yaklaşan" tek akım olarak tanımlanmaktadır (Oppermann, 2012: 9-14).

Özdağ (2014), Lawrence Buell'in *Çevresel İmgelem* ile *Çevreci Eleştirinin Geleceği* ve Cheryl Glotfely'in *Ekoeleştirici Derlemesi* adlı temel eserlerine dayanarak ekoeleştirici yaklaşımını şöyle özetlemektedir: Glotfely'e göre çevreci eser doğayı da içine alacak bir topluluk anlayışı, karakterlerin doğal kaynakların ve doğa tarihinin bilincinde olması, doğaya sevgi ve hayranlık duymaları, "yaşam kararlarını doğanın lehine" vermeleri gibi temaları içermelidir. Buell'e göre ise çevreci eleştirinin dört özelliği şöyledir: Çevre eserlerde ön planda olmalıdır, insan çıkarı temel alınmamalıdır, insanın doğaya karşı sorumlulukları vurgulanmalıdır ve çevre değişebilen bir süreç olarak ele alınmalıdır. Buell ekoeleştirinin gelişimini üç aşamada incelemektedir: 1990'lı yıllardaki ilk aşamada doğa yazınında ve kurgusal eserlerde doğanın içsel değeri öne çıkarılmıştır ve bireye doğa koruma sorumluluğu aşılammaya

çalışılmıştır. 2000'li yıllardaki ikinci dalgada inşa edilmiş çevreye ve kent yaşamına odaklanılarak çevresel adalet anlayışı çerçevesinde "toplumcu bir çevreci eleştiri" ortaya konmuştur. 2010'lu yıllardaki üçüncü dalgada ise yerel sorunlara karşı kolektif bir biçimde okurları harekete geçirmeye yönelik eserler yayınlanmaktadır (aktaran Özdağ, 2014: 8-139).

Ekoeleştirisinin ikinci dalgasında işlenen çevresel adalet konusu 1960'larda ABD'de bir toplumsal hareket olarak ortaya çıkmıştır. Çevresel adalet yaklaşımı, kentlerde en çok dezavantajlı grupları tehdit eden çevre sorunlarının neden olduğu toplumsal eşitsizliklere odaklanmıştır (Eryılmaz, 2017: 169). Ekoeleştirisinin üçüncü dalgasında öne çıkan yerel kolektif hareketler, Türkiye'de hidroelektrik ve nükleer santraller ile maden projelerine karşı ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerde de görülmektedir. Bu çerçevede Karadeniz ve Akdeniz bölgesinde hidroelektrik santrallere, Mersin ve Sinop'ta nükleer santrallere ve Sinop/Gerze'de kömür santraline karşı yerel hareketleri işleyen edebî eserler hem mevcut yerel hareketleri güçlendirme hem de diğer alanlardaki yeni hareketler geliştirme kapasitesine sahip olabilecektir. Garrard'a (2012: 268) göre ekoeleştirisinin geleceğinde üç konu öne çıkmaktadır. Bunlar; çalışmalarda hayvanlara geniş yer ayrılması, ekoeleştirisinin Kuzey Amerika ve Avrupa dışındaki kullanımının geliştirilmesi ve "çevreci beşeri bilimlerle çevre bilimleri arasında yapıcı ilişkiler" kurulması gerekliliğidir. Bu çerçevede, ekoeleştiriye de içeren disiplinler arası çalışmalar öne çıkmaktadır. Yeni bir alan olarak ortaya çıkan ve ekolojik krizin insani yönlerine odaklanan çevresel insani bilimler yaklaşımı ekoeleştiri ve çevre tarihi disiplinleriyle ortak hareket edebilir. Bu çerçevede eko-tarihselcilik, çevresel adalet ve yeni maddecilik alanlarında ortak çalışmalar gerçekleştirilmesi mümkündür (Bergthaller vd. 2014).

Özdağ (2014: 133), doğa yazını ve ekoeleştiri aracılığıyla bilim ve sanatın, Amik Gölü gibi tarımsal sulama için kurutulan ve kuş popülasyonlarına ev sahipliği yapan sulak alanların geri getirilmesine vesile olabileceğini öngörmektedir. Çevre sosyolojisi disiplini ise çevre koruma hedefine genel olarak toplumsal değişim çerçevesinden bakmaktadır. Gould ve Lewis'e göre çevre sorunları toplumsal sorunlardır; çözümler bireysel davranış değişikliklerinin ötesinde çevreci gruplar ve işçi hareketinin ortaklığında toplumsal değişim gerektirmektedir (2009: 292-295). Toplumsal Ekoloji yaklaşımı, çevre sorunlarının çözümü için toplumda kadına, gence, yaşlıya, etnik ve dini gruplara, yoksullara, işçiye velhasıl tüm

dezavantajlı gruplara uygulanan tahakkümlerin çözülmesi gerektiğini öne çıkarmaktadır. Kadınları tahakküm altına alan ataerkil yapının doğayı da tahakküm altına aldığını vurgulayan Ekofeminizm yaklaşımı ise çevre ve diğer tüm toplumsal sorunların kadınlara has sevgi, şefkat, duyarlılık, güven ve iletişim gibi barışçıl değerler üzerine kurulacak bir toplumda çözülebileceğini öne sürmektedir (Merchant, 2005: 149-196). Çevre sorunlarının kapitalist sistemin büyüme gerekliliğinden kaynaklandığını ortaya koyan Kapitalizmin İkinci Çelişkisi Kuramına göre ekonomik yapının değiştirilmesi gerekmektedir. Bu görüşün karşısında ise, serbest piyasa ortamında gelişen bilim ve teknoloji ile yasal düzenlemelerin çevresel sorunları çözeceğini ortaya koyan Ekolojik Modernleşme yaklaşımı yer almaktadır. Doğa yazını ve ekoeleştirelinin edebiyat yardımıyla çevrenin korunması yaklaşımı, çevre sosyolojisinin kuramsal çeşitliliği içinde İnşacı yaklaşım ile benzeşmektedir. İnsanların algıladığı gerçekliğin nesnel gerçeklikten önemli olduğunu ortaya koyan bu yaklaşıma göre medya, edebiyat ve benzeri alanlarda üretilen kültürel öğeler toplumda çevre bilincinin ve eylemliliğin oluşmasında önemlidir (Eryılmaz, 2017: 166-168).

Çevre koruma kaygısını kurgu edebiyat alanına taşıyan ekoeleştireli eserleri dünyada ve Türkiye’de ekofeminizm, insan psikolojisi, toplumsal eleştiri, nükleer silahlar ve kapitalizmin doğa yıkımı konularında farklı araştırmalara konu olmaktadır. Kalpaklı (2017: 85), Khaled Hosseini’nin *Kite Runner* adlı romanında, doğanın yıkımının insan psikolojisi ve ahlaki değerlere etkisini ortaya koymaktadır. Myere (2016), Schall Schoombie’nin *Boomkastele* adlı metninde ekolojik bilinç ile ekososyal eleştirelinin öne çıktığını vurgulamaktadır. Matthewman’a göre (2014: 30) Hone Tuwhare’ın 1956’da yayınladığı *No Ordinary Sun* adlı şiiri, dönemine hâkim olan nükleer silahlanma ve kaza kaygılarını yansıtmaktadır. Alandaki eserlerin çeşitliliğine rağmen doğa yazını, ekoeleştireli ve ekofeminizm ortaya çıktığı ABD’de, literatürün sınırlı çalışmalara dayandığı ve özellikle 19. yüzyıldaki kadın yazarların çalışmalarının göz ardı edildiği (Kilcup, 2003) eleştirisi dikkat çekmektedir.

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yaygınlaşan ve özellikle üniversitelerin edebiyat bölümlerinde gerçekleştirilen ekoeleştireli araştırmaları göstermektedir ki, romanın yanı sıra öykü ve şiir türü eserlerde de çevre kaygısı ortaya konmaktadır. Güngör’e göre (2013: 193-196) Daniel Defoe’nun *Robinson Cruse* adlı klasik romanında çevre sorunlarının sömürgecilik ve kapitalizm kaynaklı olduğu görülmektedir. Charles Dickens’in *Hard Times* adlı romanında da

kapitalizmin insan ve doğa üzerindeki olumsuz etkileri dikkat çekmektedir. Graham Swift ise *Waterland* adlı eserinde küreselleşen çevre sorunları nedeniyle doğanın ve insanlığın sömürüldüğünü vurgulamaktadır. Oppermann'a göre (2013: 100) Halikarnas Balıkcısı'nın (Cevat Şakir Kabaağaçlı) yazılarında insan ve insan dışı hayatın "etik ortaklığı" ile Bodrum yarımadasının biyolojik ve kültürel zenginliği dikkat çekmektedir. Bayraktar'a göre (2015: 151-152) Mustafa Kutlu'nun öykülerinde kent; hava kirliliği, "çarpık kentleşme ve salgın hastalıklar" ile yabancılaşmanın merkeziyken köy yaşamında ise insanlar ile doğa uyum içindedir. Orhan Veli *İstanbul'u Dinliyorum* adlı şiirinde doğanın tahrip edilmesini ortaya koyarken (Arıkan, 2011: 48) Ahmet Muhip Dıranas şiirlerinde doğayı canlı bir varlık olarak görmekte, insanın doğadan kopuşu nedeniyle yaşadığı sorunlara ve doğayla yeniden bir bütünlük kurulması gerekliliğine dikkat çekmektedir (Ayaz, 2012: 428).

Ekoleştirici çalışmalarında çevre sosyolojisi kuramları sıklıkla kullanılmaktadır. Cengiz'e göre (2014: 10) Buket Uzuner, *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su* adlı romanında ekofeminist bir bakış açısıyla ataerkil yapının neden olduğu çevre ve kadın sorunlarını birlikte ele almaktadır. Balık'a (2013) göre Latife Tekin, romanlarında doğayı kutsallaştırmıştır; doğanın bir parçası olan bireyler onun "gücünü kabullenmiştir". Ekofeminist ve ekososyalist bir bakış açısıyla insanların şehirlerin kenar mahallelerinde yaşadığı sağlıksız çevre koşullarını öne çıkarmış ve iklim değişikliği gibi sorunları ortaya koymuştur. Bu araştırmaların yanında, ekofeminizm (Kümbet 2012) ve Queer (Yılmaz 2012) yaklaşımları temel alan ekoeleştirici çalışmaları da gerçekleştirilmiştir.

2.1. *Yüzüklerin Efendisi* Eseri ve Çevrecilik

Bu çalışmada analiz edilen John Ronald Reuel Tolkien'in *Yüzüklerin Efendisi* adlı üçlemesi (*Yüzük Kardeşliği*, *İki Kule* ve *Kralın Dönüşü*, 2001/1968), ilk kez 1954-1955 yıllarında yayınlanmıştır. 1892-1973 yılları arasında yaşamış olan Tolkien, modern fantezi edebiyatının kurucusu ve en ünlü yazarı olarak tanınmaktadır. Otuz üç yaşında İngiliz Dili Edebiyatı Profesörü olan Tolkien, Kuzey Avrupa mitolojisine olan ilgisini yeni diller geliştirerek göstermiştir. Tarihi, coğrafyası, halkları, dili ve kültürü ile birlikte oluşturduğu Orta Dünya coğrafyasını anlatan yirmiyi aşkın kitabı yayınlanmıştır². *Yüzüklerin Efendisi* üçlemesi 2001-2003 yılları arasında Peter

² <https://www.tolkiensociety.org/author/biography/> (22.04.2017).

Jackson'un yönetmenliğinde sinemaya³ taşınmış ve modern fantezi edebiyatının başyapıtını dünya çapında yüz milyonlarca seyirci izlemiştir.

Yüzüklerin Efendisi üçlemesi, kurgu niteliği nedeniyle doğa yazını geleneğine dâhil değildir; üstelik Tolkien bugünkü anlamda çevreci olarak da tanımlanamamaktadır. Ancak, çevreci hareketin ortaya çıkışından yirmi yıl önce; 1950'lerde yayınlanan eseri ekolojik bir derinliğe sahiptir. Tolkien'in ekolojik anlayışında Batı'nın entelektüel geleneği ile Hristiyanlığın birleşiminden oluşan ve doğaya sorumluluk duyan bir çevreciliğin temelleri görülmektedir. Zira üç ciltlik hikâyeye boyunca, insanların doğaya karşı sorumluluklarını vurgulayan *Kâhya* anlayışı Hristiyanlık kökenlidir. Kâhya mülkün sahibi değildir; ancak himayesine verilenle canlı ve cansız her şeyi korumakla görevlidir. Hikâyede ağırlıklı olan yolculuk ve savaş temasının arka planında, endüstrinin yıkıma uğrattığı doğanın korunması ile tarım, bahçecilik gibi üretim tarzlarıyla doğanın sürdürülebilir kullanımı öne çıkmaktadır (Dickerson ve Evans, 2006: XVI-XXI). Tolkien'in eserine egemen kırsal topluluk ve doğa temalarında, gençlik yıllarının geçtiği Worcestershire Köyü'nün ve sonra yaşadığı endüstri şehri Birmingham'ın etkisi görülmektedir (Elder, 2006: X).

Endüstri devrimine dayanarak hızla gelişen Batı ülkeleri, savaş alanında da insanlığı ve doğayı yıkıma uğratacak bir güce kavuşmuşlardır (Hobsbawm, 1998). Ordularını makineli tüfek, mitralyöz, tank ve uçak gibi fosil yakıtların enerjisine dayanan ölüm makineleriyle donatmaya başlamışlardır. Nihayet 20. yüzyılın başında, Batının sürekli büyümek zorunda olan kapitalist ekonomileri sömürge paylaşımı için karşı karşıya gelmiştir. Tolkien'in de görev aldığı 1. Dünya Savaşı'nda, milyonlarca insanın kaybedilmesinin yanı sıra o zamana kadar görülmemiş bir çevre yıkımı gerçekleşmiştir. Zira büyük savaş sadece sivilleri, askerleri ve orduları yok etmemiştir; çevreye de ciddi zarar vermiştir. Cephe bölgesindeki toprak ve ormanlarda görülen yıkımın benzeri kerestecilik, kalay madenciliği, petrol üretimi ve aşırı buğday ekimi nedeniyle cephe gerisinde de yaşanmıştır (Keller, 2014). Sonuçta, savaş döneminde Avrupa'nın "bütün ormanları yok olmuş, tarlalar ve çiftlikler kraterlere dönmüştür." Tolkien'in insanların ve çevrenin yok edilmesine şahit olduğu endüstriyel Batının büyük savaşı, *Yüzüklerin Efendisi* adlı eserinde "ölü bataklıklar" bölgesi ve büyüyen

³ <http://www.imdb.com/title/tt0120737/> (21.04.2017).

şeyler yerine “çeliğe ve tekerleklere” düşkün Saruman karakterinde kendini gösterecektir.⁴

Tolkien'in yaşamının büyük bölümünü geçirdiği 20. yüzyılın ilk yarısında endüstrinin gelişmesi, kentleşmenin yaygınlaşması, kirliliğin artması ve dünya savaşları yıkıcı etkileri ile 1970'lerde ortaya çıkacak çevre hareketinin zeminini oluşturmaktadır. Tolkien, *Yüzüklerin Efendisi* üçlemesini endüstrileşme ve savaşın doğa ile topluluklar üzerindeki yıkımı üzerine kurgulamıştır. Morgan'a göre (2010: 384) Tolkien'in eseri, okuyucuların çevre duyarlılığını etkilemekte; onlara toplumsal, ekonomik ve çevresel anlamda sürdürülebilirlik mesajları vermektedir. Örneğin, Tolkien cüce ırkının madencilik çalışmaları üzerinden dağların ve madenlerin sömürülmemesini ve sürdürülebilir kullanılmasını vurgulamaktadır (Barberis, 2006: 61). Habermann ve Kuhn (2011: 263, 272) ise, ekoeleştirel özelliklere sahip olan Tolkien'in eserinde arazi bozulması ve ormanların yok edilmesi konularının öne çıkarıldığını belirtmektedir. “Modernleşmenin yıkıcı yönlerine” karşı Tolkien, edebiyat üzerinden korumacı bir duruş sergilemektedir. Diğer yandan toprağı, ormanları ve dağları korumaya çalışan Tolkien'in sulak alanlara yaklaşımı eleştiri konusudur. Giblett (2015), Tolkien'in sulak alanları kötücül canlıların yeri olarak tasvir etmesinin, Batıda geçen binyılda sulak alanların yok edilmesine neden olan Hristiyan gelenekten kaynaklandığını öne sürmektedir.

3. Metodoloji

Nitel İçerik Analizi tekniğı metnin alt anlamlarını ortaya çıkarmaya çalışan, bağlama, yazara ve okuyuculara odaklanan, veri odaklı ve tepkisiz bir araştırma tekniğıdir. Yığın halindeki metni kodlama kategorileri ile sınıflandırmayı ve anlamlandırmayı hedefler. Analizin temel aracı olan kodlama kategorileri, çalışmayla ilgili kuramlara göre metin okuması öncesinde oluşturulabileceğı gibi nitel araştırmanın ruhuna uygun olarak bulguların ortaya çıkış aşamasında da geliştirilebilmektedir (Schreier, 2013: 16-91). Edebiyat alanında yayınlanan roman, şiir ve diğer türdeki eserlerde çevre koruma kaygısını araştıran ekoeleştiri çalışmalarında, büyük ölçekli metin incelemesi ihtiyacı için Eleştirel Sosyal Bilim yaklaşımı (Neuman, 2010: 146-152) ve Nitel İçerik Analizi uygun bir seçenek sunmaktadır. Bu çalışmada, Tolkien'in bin sayfaşı aşan *Yüzüklerin*

⁴ <http://edition.cnn.com/2015/07/22/living/tolkien-lewis-nature/index.html> (19.11.2017).

Efendisi adlı üç ciltlik eserinin okunması ve çevre ile ilgili bölümlerin belirlenip analiz edilmesi sürecinde *Kötü Doğa* ve *Doğanın Yıkımı* başlıklı kodlama kategorileri ortaya çıkmıştır. Diğer üç kodlama kategorisi olan *Kırsal Topluluk*, *Arkadyan Doğa* ve *Kâhyalık* başlıkları çevre sosyolojisi alanındaki kuramsal gelenekten faydalanılarak geliştirilmiştir.

4. Bulgular

Bu bölümde, bulgular Nitel İçerik Analizi çalışması kapsamında oluşturulan kodlama kategorileri; *Arkadyan Doğa*, *Kötü Doğa*, *Doğanın Yıkımı*, *Kâhyalık* ve *Kırsal Topluluk* başlıkları altında ve doğrudan metinden alıntılarla desteklenerek sunulmaktadır.

4.1. Arkadyan Doğa

Arkadyan bakışa göre vahşi doğa, toplumdan ayrı olarak varlığını sürdürmektedir ve korkutucu bir güce sahiptir. Toplumun sorunlarından doğanın aşkın güzelliğine ve gerçekliğine kaçış, insanlara çekici gelmektedir (Hannigan, 2006: 40-41). Tolkien'in Orta Dünya'sında doğa genellikle Arkadyan yaklaşıma uygun olarak güzel, aşkın, kadim ve şifa kaynağı olarak kurgulanmaktadır.

Hikâyenin geçtiği Orta Dünya'nın "latif" ve doğaya en yakın halkı olan Elfler (s. 350) bir derenin güzelliği örneğinde olduğu gibi doğa için şarkılar yapmaktadır (s. 329). Elf halkının en güçlü krallığı da Orta Dünya'nın en güzel ormanı olan Lothlorien'dedir. Hikâyenin başkahramanı olan Frodo'nun bu ormanın ve ağaçların güzelliğinden etkilenişini (s. 341) Tolkien uzun uzun betimlemektedir:

"Diğerleri kendilerini mis kokulu çimlerin üzerine attı ama Frodo bir süre daha hayretler içerisinde ayakta kaldı. Sanki yitip gitmiş bir dünyaya açılan büyük bir pencereden geçmiş gibiydi. Lisanında, çevresini saran ışığı adlandırabilecek bir kelime bulamıyordu. Gördüğü her şey biçimliydi; fakat biçimler hem adeta gözleri açıldığı anda tasavvur edilip çizilivermiş gibi taptaze, hem de ezelden beri dayanmış gibi kadimdiler. Bildiği renklerden, altın renginden, beyazdan, maviden, yeşilden başka bir renk görmüyordu, fakat bu renkler sanki Frodo onları o anda idrak etmiş ve onlara yeni ve muhteşem isimler yakıştırmış gibi taze ve keskindi. Kışın burada yazı veya baharı özlemek mümkün değildi. Toprak üzerinde yetişen hiçbir şeyde ne bir kusur, ne hastalık, ne

biçimsizlik göze çarpıyordu. Lorien ülkesi lekesizdi... Yürüyüp, nefes aldığı, etrafındaki canlı yapraklar ve çiçekler yüzünü ferahlatan aynı serin rüzgâr ile kıpırdandığı halde Frodo solmayan, değişmeyen, unutulmaya yenik düşmeyen zaman ötesi bir yerde olduğunu hissediyordu. O ayrılıp dışarıdaki dünyaya çıktığında bile, Shire'lı gezgin Frodo orada, güzel Lothlorien'deki çimenler üzerinde elanor ve niphedril'ler üzerinde yürümeye devam edecekti..." (ss. 340-341).

Orta Dünya'nın doğası ve canlıları kadimdir; geçmişleri dünyanın yaratılışına kadar uzanmaktadır. İlk doğanlar olarak da adlandırılan Elf halkı ölümsüzdür; ancak başka birisi tarafından öldürülebilirler. Cücelerin ve insanların ömürleri ise yüzlerce yıl sürebilmektedir. Tolkien'in kadim doğa anlayışını en iyi ağaçlar ve ormanlar yansıtmaktadır. "Yaşayan şeylerin en yaşlısı" olan Ağaçsakal, "Ent" olarak adlandırılan bir ağaç çobanıdır (s. 531) ve kadim Fangorn Ormanı'nı korumaya çalışmaktadır. Ağaçsakal'a insanların yaşamları "gelip geçen bir masal" gibi gelmektedir (s. 523):

"Evet, (Ağaçsakal) yaşlıdır. En az Höyük Yaylaları'ndaki orman kadar yaşlıdır ve çok daha büyüktür. Elrond (6.000 yaşından büyük) bu iki ormanın akraba olduğunu söyler, Eski Günler'in, insanlar daha uyurken İlkdoğanlar'ın gezindikleri o muazzam ormanlarının son kaleleri" (s. 424).

Tolkien'in kurgusunda doğa kendine verilen zararlara karşın çok güçlüdür ve acımasızca intikam alabilmektedir. Örneğin, endüstriye dayanan savaşın yıkıcı gücünü temsil eden arif Saruman'ın, çevresindeki ağaçları, ormanları ve doğayı yok etmesine karşı Fangorn Ormanı'ndaki tüm ağaçlar ve ağaç çobanları hem Saruman'ın ordularını (s. 526) hem de kurduğu savaş endüstrisini yok etmiştir. Tolkien doğanın gücünü ve kendisine zarar verenlerden aldığı intikamı şöyle tarif etmektedir:

"Her iki taraftaki yamaç gibi duvarlarda büyük yarıklar ve gedikler açılmıştı; kuleler toz haline gelmişti. Eğer Engin Deniz hiddetle kabarıp fırtınayla tepelere gelmiş olsa, daha büyük bir yıkım gerçekleştiremezler..."

Hiddetlenmiş bir ent, korkunç bir şey. Parmakları, ayak parmakları kayalar üzerinde donuveriyor ve kayaları ekmek kırığı gibi ufalayiveriyorlar. Bu tıpkı, koca ağaç köklerinin yüz yılda yaptığının bir iki saniyede olduğunu görmek gibi bir şeydi” (s. 529, 539).

Orta Dünya doğası kadim ve aşkın olmanın yanında aynı zamanda da şifa kaynağıdır. Hikâyenin kahramanlarından olan Kral Aragorn, büyük savaşa liderlik etmenin yanında doğadan bulduğu ot (s. 200) ve benzeri malzemelerle yaralılara şifa dağıtmaktadır. Tolkien doğanın şifa verme özelliğini uzun tasvirlerle anlatmaktadır:

“(Aragorn) iki yaprak alarak bunları ellerinin üzerine koydu ve üzerine nefes verdi, sonra yaprakları ufaladı; bunun üzerine hemen bütün odayı bir canlılık kapladı, sanki havanın kendisi uyanmış da kıpırdaşmış, neşeye parıldmış gibi. Sonra yaprakları, kendisine getirilen dumanı tüten kâselere koydu ve koyar koymaz bütün yürekler ferahladı. Çünkü herkesin burnuna gelen rayiha, ilkbahardaki zarif dünyanın kendisinin de gelip geçici bir hatıra olduğu bir ülkedeki gölgesiz bir güneşin doğurduğu şebnemli sabahların hatırasına benziyordu” (s. 826).

4.2. Kötü Doğa

Nitel İçerik Analizi bulguları göstermektedir ki Tolkien’in eserinde, doğa yazını ile ekoeleştiri geleneğinden ve çevreci yaklaşımdan farklı olarak doğanın çirkinliği ve kötücül nitelikleri vurgulanmaktadır. Tolkien doğanın kötücül davranışını iki neden üzerinden açıklamaktadır: İlkine göre, doğanın kötülüğünün ve dehşetinin kaynağı aslında insanların ve diğer canlıların kendisine verdiği zarara karşı ortaya koyduğu tepki ve koruma içgüdüsüdür. İkincisine göre, doğada dehşetli ve kötücül canlılar varoluşun ilk zamanlarından beri yaşamaktadır.

Doğa kendisine zarar veren insanlara, Hobbitlere ve diğer canlılara karşı tehditkâr ve düşmanca davranabilmektedir. Örneğin, uzun yıllar önce Hobbitlerle mücadele eden ve sonuçta bazı ağaçları yakılan Yaşlı Orman, korkunç bir görünüme sahiptir ve yabancılara karşı düşmanlık doludur. Yaşlı Orman gibi Fangorn Ormanı da korkunç gözükmesine rağmen kötü değildir. Orman kendisine zarar

verenler, endüstrileşme ve savaş hazırlığı amacıyla ağaçları kesenler için tehlikelidir:

“Hikâyeler ne anlatırsa anlatsın ben ormanın kötü olduğunu zannetmiyorum... Hayır, orman kötü değil; ya da içindeki kötülük her neyse, uzaklarda. Ağaçların yüreklerinin siyah olduğu karanlık yerlerin yankılarını belli belirsiz yakalıyorum sadece. Yakınımızda hiç kötülük yok; yalnızca temkin ve hiddet var... Elbette Fangorn Ormanı korku dolu – elinde baltaları hazır bekleyenler için daha bile korkutucu; üstelik Fangorn’un kendisi de korkunçtur; ama yine de bilge ve iyi niyetlidir. Fakat artık ağır ve uzun hiddeti bardağın kenarına kadar kabarmaya başladı ve bütün orman bununla dopdolu. Hobbitlerin gelişi ve getirdikleri haberler bardağı taşırdı: Yakında bir sel gibi akacak; ama bu akıntının yönü Saruman’a ve İsenyard’ın baltalarına yönelmiş vaziyette. Eski Günler’den beri olmamış bir şey olmak üzere: Entler uyanarak güçlü olduklarını fark edecekler” (s. 468, 477).

Tolkien’in Orta Dünya’sında doğa tamamen iyi niyetli ve kötülükten uzak değildir. Doğada insan ve diğer canlılar tarafından zarar görmediği halde onlara kötülük besleyen canlılar vardır. Orta Dünya’nın en kötü canlıları olan Orklar doğal bir tür değildir; kötü Sauron tarafından Elf ırkı taklit ve tahrip edilerek üretilmiştir. Hikâyede savaş endüstrisinin yıkıcı gücünü ve doğadaki yıkımı temsil eden Saruman’a hizmet eden kargalar (s. 522) buna örnektir. Bir diğer örnek ise hikâyenin sonuna doğru, neredeyse Hobbitleri öldürerek savaşı kötülerin kazanmasını sağlayacak olan büyük, korkunç ve örümcek benzeri bir canlıdır:

“Orada asırlar boyudur sürdürüyordu hayatını Shelob denilen örümcek suretindeki kötü dişi... Kendinden başka kimseye hizmet etmezdi; Elflerin ve insanların kanlarını emerek, durmak dinlenmek bilmeden kendine çektiği ziyafetleri sindirmiş, karanlıktan ağlar kurmuş, şişmiş, şişmanlamıştı; çünkü bütün canlılar onun yiyeceği sayılırdı, kusmuğu ise karanlıktı... Tüm diğer varlıklar için, hem zihnen hem bedenen sadece ölümü, kendisi için ise sonunda dağlar onu kaldıramayacak,

karanlık onu kapsamayacak hale gelinceye kadar tıka basa yaşamı, sadece yaşamı arzulayan Shelob, kuleleri, yüzükleri ya da akıl veya el hüneriyle yaratılmış şeyleri pek bilmiyor ya da umursamıyordu” (s. 691).

Orta Dünya’daki yolculukları boyunca hikâyenin kahramanları farklı ekosistemler ve coğrafyalar içinde yol almaktadır. Yolculuğun umutsuz ve zorlu aşamalarında doğa çirkin, kasvetli ve zorlu görünmektedir. Hikâyenin başında Ayırıkvadi’ye ulaşmak isteyen Hobbitler arkalarındaki tehlike nedeniyle umutsuz ve korku içindedirler; doğayı da böyle algılamaktadırlar:

“Önlerindeki arazi güneye doğru alçalıyordu, ama vahşi ve yolu izi olmayan bir araziydi: Sık çalılıklar ve bodur ağaç öbekleri arasında geniş çıplak alanlar uzanmaktaydı. Otlar seyrek, kaba ve bozdu; çalılıklardaki yapraklar da solmuş, dökülüyordu. Neşesiz bir toprak parçasıydı ve onların yolculukları da yavaş ve kasvetli geçiyordu. Zahmetle ilerliyor, çok az konuşuyorlardı... Boğazdan dondurucu bir rüzgâr esiyor, aşağıdaki ağaçların inleyip ah ettiği duyuluyordu” (s. 201, 205).

Yolcular kötülüğün ve savaş endüstrisinin merkezi olan Mordor’a doğru ilerlerken kuşların olmadığı topraklardan (s. 598), “kasvetli çam ağaçlı yamaçlardan” (s. 758) ve “uğursuz uğursuz yükselen” dağların yanından geçmektedirler (s. 618). Yol boyunca zorluk ve belirsizlikle karşılaştıklarında doğa da çirkinleşerek “düşmanca” bir hal almaktadır:

“Ağaçlar seyrelti, sonra tamamen yok oldu. Sol yanlarındaki doğu kıyısında uzun şekilsiz yamaçlar gökyüzüne doğru uçsuz bucaksız yükselmekteydi; sanki üzerlerinden bir yangın geçmiş de tek bir canlı yeşil yaprak bırakmamış gibi kahverengi ve çorak görünüyorlardı: Boşluk hissini hafifletecek tek bir kırık ağaç veya tek bir göze çarpar kayanın dahi olmadığı, düşmanca metruk bir arazi” (s. 368).

4.3. Doğanın Yıkımı

Tolkien'in idealize ettiği vahşi doğa ve kırsal topluluk dünyası endüstriyel yıkımı temsil eden düşmanlar (Morgan, 2010: 383) tarafından çevre yıkımına uğramaktadır. Ön planda anlatılan iyi ve kötünün savaşının gerisinde doğanın gördüğü zarar vurgulanmaktadır. Savaş endüstrisini temsil eden Sauron ve diğer düşmanlar nedeniyle Orta Dünya'da "güzel ve ince duygulu birçok şey" yok olma tehlikesi altındadır (s. 523). Zira endüstriyel yıkım hem gelişip yayıldığı ve kötülerin yaşadığı Mordor ve İsengard (s. 527) topraklarında hem de tehdit altında olan insanların ve Hobbitlerin topraklarında doğa yıkımına neden olmaktadır. Ortaya çıkan doğa yıkımı ve toplumsal sorunlar günümüzün ekolojik krizine benzer biçimde geri döndürülemez boyutlara ulaşmıştır: "Sauron'un kötülükleri tamamen iyileştirilemez ya da hiç olmamış gibi yapılamaz" (s. 523). Mordor bölgesinde askeri endüstri için üretim yapılan Ateş Dağı'ndan çıkan dumanlar 20. yüzyılda Avrupa'nın sanayi şehirlerindeki gibi havayı kirletmektedir:

"Uzakta, bunun gerisinde ama neredeyse dosdoğru Sam'in önünde, minik alevlerle noktalanmış geniş bir karanlık gölün ardında alev alev kocaman bir kızartı vardı; bu kızartıdan, köklerinde tozlu al renkte olan, ama bütün bu lanetli topraklara çatı oluşturan dalgalı bir kubbe halini almadan önce üst kısmında kapkara hale gelen koca sütunlar halinde döne döne dumanlar yükseliyordu... Sam Orodruin'e, Ateş Dağı'na bakıyordu. Ara sıra külden konisinin çok altındaki ocaklar ısınıyor, yan tarafındaki boşluklardan büyük bir dalga ve zonklamayla erimiş taş dereleri boşaltıyordu. Bazıları koca kanalları içinde Baraddur'a doğru ateşler saçarak akıyordu; bazıları ise soğuyup azap çeken topraktan kusulmuş bükülmüş ejderha şekilleri gibi kalıncaya kadar kıvrıla kıvrıla taşlı ovaya ilerliyordu" (s. 857).

Tolkien endüstriyel üretimin neden olduğu çevre yıkımını ve canlı yaşamının yok olmasını Mordor bölgesi örneğinde uzun uzun betimlemektedir:

"Önlerinde, tan vaktinde, kapkara ulu dağlar duman ve buluttan bir çatıya doğru yükseliyordu... Frodo etrafına dehşetle bakındı. Sürünerek gelen günün yavaş yavaş kamaşan gözlerinin önüne sermekte olduğu topraklar,

Ölü Bataklıklar ve İnsansız Topraklar'ın kıraç kırları kadar korkunç, çok daha iğrençti. Ölü Yüzler Gölü'ne bile yeşil bir baharın yorgun hayaleti gelebilirdi; ama buraya bir daha ne bahar, ne yaz, hiç gelmeyecekti. Burada hiçbir şey yaşamıyordu, hatta çürümüşlükle beslenen cüzzamlı oluşumlar bile. Son nefesini veren su birikintileri, sanki dağlar bağırsaklarındaki pislikleri etraflarındaki arazilere kusmuşlar gibi kül ve sürünen çamurlarla boğulmuştu. Ezilmiş, toz haline gelmiş kayaların muazzam yığınları, ateşle kavrulmuş, zehirle lekelenmiş topraktan büyük koniler, isteksiz ışıktan yavaş yavaş ortaya çıkan, sonsuz bir dizi halindeki tiksindirici mezarları andırıyordu. Mordor'un önündeki viraneye varmışlardı..." (s. 603).

Endüstriyel kirlilik fabrikalardan ve kentlerden çok uzakta olan kırsal toplulukları ve doğayı tehdit etmektedir. Mordor'dan uzakta ve kırsal Hobbit topluluğunun yaşadığı Shire bölgesine de endüstriyel yıkımın tahrip edici etkisi ulaşmıştır; doğayla uyumlu evler yıkılmış ve tarlalar yok edilmiştir:

"Ve kederle Çıkmaz Çıkma'na giden yola bakınca uzakta tuğladan yüksek bir baca gördüler. Akşam havasına kara bir duman kusuyordu... Bu hayatlarındaki en hüzünlü saatlerden biriydi. Koca baca önlerinde yükseldi; Su'yu geçip, yolun iki yanındaki yeni çirkin ev sıraları arasından eski köye yaklaştıkça, tüm kasveti ve pis çirkinliği içinde yeni değirmeni gördüler: Dumanları tüten ve leş gibi kokan bir akıntıyla pislettiği akarsuyu apış arasına almış kocaman, tuğladan bir bina. Bütün Subaşı Yolu boyunca, ne kadar ağaç varsa hepsi kesilmişti" (s. 954, 966).

4.4. Kâhyalık

Tolkien'e göre doğa sorumluluk sahibi Kâhyalar tarafından korunmalı ve gözetilmelidir. Tolkien Kâhyalık yaklaşımıyla, akılcılık ve verimlilik ilkelerine dayalı biçimsel rasyonalitenin (Hannigan, 2006: 7-8) doğayı sömürmesi ile insanı diğer canlılara indirgeyen biyomerkezcilik (Bookchin, 2013: 22-26) arasında bir pozisyon almaktadır. Hristiyanlık ve İslam dinlerinde insana doğa ve diğer canlılar üzerindeki Kâhya, vekil ve halife rolü verilmektedir (Ünder,

1996: 146-151). Buna göre Kâhya doğayı ve topluluğu korumak ve kullanmakla görevli, sorumluluk sahibi bir efendidir. Üç ciltlik hikâyede anlatılan büyük mücadele sonunda kötülerini yenen hür halkların çoğunluğu sahneden çekilecek ve Orta Dünya'ya insanlar egemen olacaktır. Tolkien, bütün kusurlarına ve hatalarına rağmen Hristiyanlık ve İslam inancına benzer biçimde, doğayı insanlara emanet etmektedir (s. 833). Hikâyenin en önemli karakteri olan Gandalf kendi rolünü Orta Dünya'da yaşamın devam etmesini sağlamaya çalışan bir "vekilharç" olarak tanımlamaktadır. Kitabın başında yolunu kaybeden Hobbitlere yardım eden Tom Bombadil ve Beorn gibi güçlü karakterler de benzer biçimde sorumlu oldukları bölgede doğayı ve canlıları koruyup gözetmektedirler (Dickerson ve Evans, 2006: 38-43)

Tolkien hikâyenin en etkin karakterlerine Kâhyalığın en dikkat çekici özelliği olan doğanın efendisi rolünü vermektedir. Doğanın sahibi olmayan ama efendisi olan kahramanlara; Hobbitleri ve Aragorn'u kurtarmak için nehrin taşmasını sağlayan Elrond (s. 215), "ağaç çobanları"nın (s. 448) lideri olan ve "Orman ile suya, dal ile taşla hükmedebilen" Ağaçsakal (s. 542) ve bindiği atın sahibi değil dostu olan Gandalf (s. 567) örnek verilebilir. Shire yakınındaki Yaşlı Orman'da yaşayan Tom Bombadil de ormanın efendisidir. Hobbitleri ormanın tehlikelerinden ve onları öldürmek isteyen söğüt ağacından kurtarmıştır (s. 126). "O, ormanın, suyun ve tepenin Efendisidir" (s. 132), ancak orman ve diğer topraklar Tom Bombadil'e ait değildir: "Bu (toprakların sahipliği) gerçekten de ağır bir yük olurdu... Bu topraklarda ağaçlar, otlar, yaşayan ve büyüyen her şey, kendi kendisine aittir. Tom Bombadil bunların Efendisi'dir" (s. 132).

Orta Dünya'da geçen hikâyenin kahramanları olan kâhyalar kötülerle mücadele etmenin yanı sıra endüstriyel yıkımdan doğayı korumaya çalışmaktadırlar. Örneğin, Ağaçsakal doğaya zarar veren orklara karşı tepkilidir ve doğayı korumak için harekete geçmektedir:

"İyi ağaçları kesiyorlar. Ağaçların bir kısmını sadece çevirip çürümeye bırakıyorlar- ork yaramazlığı; lakin çoğu baltalarla kesilerek Orthanc'ın ateşlerini takviye etmek için taşınıp götürülüyor. Bu günlerde İ sengard'dan sürekli duman yükseliyor. Köküyle filiziyle lanet olsun ona! O ağaçlar benim arkadaşlarımdı, onları palamutluklarından, cevizliklerinden bilirim; kiminin artık ebediyete kadar kaybolmuş, kendilerine has sesleri

vardı. Vaktiyle şakıyan koruların olduğu mahallelerde artık kütük ve kaba diken harabeleri var. Çok oyalandım. Her şeyin kayıp gitmesine müsaade ettim. Artık bir nihayete ermeli bu” (s. 453).

Hikâyenin en önemli karakteri olan ve tüm Orta Dünya’ya Kâhyalık eden Gandalf’ın amacı hem hür halkları hem de doğayı korumaktır:

“Hiçbir ülkenin, ne Gondor’un, ne de büyük küçük başka bir ülkenin hükümrânlığı bana ait değildir. Şu andaki haliyle dünyada tehlike içinde olan her kıymetli şey beni ilgilendirir. Kendi adıma ben, Gondor yok olacak olsa bile, gelecek günlerde zarafetle büyüyüp, meyvalar veren ve çiçek açan bir şey şu geceden geçebilirse, kendi görevimde başarısız olmamış olacağım. Çünkü ben de bir çeşit vekilharcım. Bunu bilmiyor muydunuz?” (ss. 723-724).

Doğanın Kâhyalığını yapan hür halklar ve hikâyenin kahramanları aynı zamanda doğayı evcilleştirerek kullanmaktadır. At yetiştirmede usta olan Rohan halkı, dağları maden için kazan ve güzel mağaralar açan cüceler (s. 521), atlarla konuşarak eyersiz binen ve bahçecilik yapan Elfler (s. 421) ve endüstrinin yıkıma uğrattığı kırsal bölgede yeniden tarımsal üretime geçen Hobbitler (s. 972) doğayı sömürmeden ve yok etmeden gerçekleştirilen sürdürülebilir kullanıma örnek teşkil etmektedirler. Tolkien, Ağaçsakal’ın liderliğini yaptığı ağaç çobanları üzerinden, tarımsal üretimin temeli olan bitki evcilleştirmesinin ortaya çıkışına dair, toplumsal cinsiyet farklılığına dayanan ve mitolojik bir açıklama getirmektedir. Buna göre eril Entler toplayıcılık yaparken “Enthanımlar” bahçeciliği ve tarımsal üretimi icat etmiştir ve insanlar bu zanaatı öğrenmiştir:

“Entler sevgilerini dünyada rast geldikleri şeylere verdiler; Enthanımlarının fikirleri başka yerlerdeydi; çünkü Entler azametli ağaçları, vahşi ormanları, yüksek tepelerin yamaçlarını seviyorlardı; dağ ırmaklarından içiyorlar ve sadece ağaçların yolları üzerine dökmüş oldukları meyvalardan yiyorlardı; ayrıca Elflerin yaptıklarını öğrenmişler, ağaçlar ile konuşuyorlardı. Fakat Enthanımlar akıllarını daha ehemmiyetsiz

ağaçlara, ormanların eteklerinde bulunan güneşe nazır kırlara vermişlerdi; sık çalılıklardaki çakaleriklerine, baharda çiçek açan yabani elma ile kirazlara, yazın sulak yerlerde yetişen yeşil otlara ve güz tarlalarında tohuma kaçan çimenlere çevirmişlerdi gözlerini. Bunlarla konuşmayı arzu ettiklerinden değil; onların söylenen şeyleri duyup bunlara itaat etmelerini arzuluyorlardı. Enthanımlar bunlara kendi arzularına göre büyümelerini, yaprak açmalarını, kendi zevklerine göre meyva vermelerini buyuruyorlardı; çünkü Enthanımlar nizam, bereket ve huzur (bununla her şeyin kendi koydukları yerde kalmasını kastediyorlardı) istiyorlardı. Böylece Enthanımlar içine girip hayatlarını sürdürmek için bahçeler meydana getirdiler” (s. 454-455).

4.5. Kırsal Topluluk

Tolkien Orta Dünya’da geçen hikâyesinde farklı halkları ve coğrafyaları anlatıyor olsa da en çok Hobbitler ile yaşadıkları Shire bölgesi üzerinde durmuştur. Üç ciltlik hikâyenin başladığı ve bittiği Shire’de tarıma ve küçük çiftlik ekonomisine dayanan kırsal topluluğun yakın ilişkilere dayalı yaşamı açıkça vurgulanmaktadır. Ancak, kırsal topluluğun bu “romantik, ideal ve gerçekçi olmayan sunumu” eleştiri konusudur. Zira bu topluluklarda kadınların ve yabancıların konumu sorunludur, insanlar yeni fikirlere kapalıdır (Dickerson ve Evans, 2006: 71-73). 19. yüzyılda özellikle Batı Avrupa’da ortaya çıkan toplumsal sorunları çözmeyi amaçlayan sosyoloji disiplini içinde, Ferdinand Tönnies’in topluluk-toplum (Gemeinschaft ve Gesellschaft) kavramları önemli bir yer tutmaktadır. Tönnies (Ünsaldı ve Geçgin, 2014: 165-168) tarımsal üretime dayalı kırsal topluluğun endüstrileşme, ticaretin artması ve kentleşme nedeniyle çözülüp endüstri toplumuna dönüşmesine dikkat çekmektedir. Benzer işleri yapan, duygusal bağları güçlü, dışa kapalı, dayanışmacı ve sıkı ahlaki kontrol altındaki bireylerden oluşan kırsal topluluk yerini uzmanlaşmış, dışa açık, birbirleriyle bağları azalmış ve özgür bireylerden oluşan kent toplumuna bırakmaktadır. Ancak Tönnies, topluluktan topluma olan değişimin devam ederek tekrar dayanışmacı topluluk biçimine yöneleceğini öngörmektedir. Tolkien, *Yüzüklerin Efendisi* üçlemesi boyunca kırsal topluluğun tarımsal üretime dayanan, dayanışmacı, huzurlu, dışa kapalı ve doğayla uyumlu yapısının tehdit altında olduğunu vurgulamaktadır. Kötülüğün egemen olduğu topraklarda endüstriyel

üretime dayanan rekabetçi ve savaşçı bir toplum oluşmaktadır ve doğayı yok etmektedir.

Hikâyenin sonunda Orta Dünya'nın yönetimini eline alacak olan insan türü bahçecilik ve tarımsal üretim yapan, köy ve kasabalarda yaşayan ve doğayla uyumlu bir kırsal topluluk halinde yaşamaktadır (s. 716). Tolkien, hikâyenin başkahramanlarının da mensubu olduğu Hobbit halkı üzerinden kırsal topluluk değerlerini övmektedir. Ayrıca, kitabın başında ayrı bir bölüm ayırarak tanıttığı Hobbitler kadar diğer halklara yer vermemiştir. Dağ yamaçları, ormanları ve ovalarda yaşayan (s. 18) Hobbitler kırsal topluluğun barışçı değerlerine uygun olarak tartışmadan kaçınırlar ve “yaşayan şeyleri zevk olsun diye öldürme”yerek doğa ile uyumlu yaşarlar (s. 20). Barışçıl bir halk olan Hobbitler kırsal topluluğun tarımsal üretime ve basit makinelere dayanan kırsal yaşamını yansıtmaktadır:

“... (Hobbitler) barışı, huzuru ve iyi sürülmüş toprağı çok severlerdi: Hobbitlerin en çok sevdikleri uğrak yerleri derli toplu, güzelce ekilip biçilmiş kırlık yerlerdi. Alet kullanmada maharetli olmalarına rağmen demirci körükleri, su değirmenleri veya el dokuma tezgâhlarından daha karmaşık makinalardan anlamazlardı” (s. 16).

Hobbit halkı akrabalık bağları güçlü, herkesin birbirini tanıdığı ve dışa kapalı (ss. 23-24, 94) bir kırsal topluluktur. Hikâyenin kahramanları olan Frodo ve amcası Bilbo'nun kırsal topluluk yaşamını bırakıp yabancı diyarlarda “macera peşinde” koşması, Hobbitler içinde yadırganmaktadır. Hobbitlerin yaşadığı Shire bölgesi dışına gitmek zorunda olan Frodo'ya sadece üç arkadaşı onu korumak için katılmıştır. Frodo'nun diğer arkadaşları ise Hobbitlerin geri kalanı gibi dış dünyada ne olursa olsun Shire'dan dışarı çıkmaya karşıdır. Örneğin, “Frodo'yu çok sevdiği halde Tombiş Toluk'un Shire'ı bırakmaya ve ya Shire'ın dışında neler olduğunu görmeye hiç niyeti yoktu” (s. 116).

Tolkien, örnek bir kırsal topluluk olarak anlattığı Hobbitlerin ve doğanın endüstri ile militarizm tarafından nasıl zarar gördüğünü vurgulamaktadır. Üç ciltlik eserin başında ayrı bir bölüm olarak anlatılan barışçı, dayanışmacı ve tarımsal üretime dayanan kırsal topluluk, hikâyenin sonunda yine ayrı bir bölümde endüstriyel ve savaşçı bir örgütlenmeye, sürekli büyüyen bir ekonomiye dayanan doğa düşmanı bir topluma dönüşmüştür. Üretim bolluğuna rağmen

“etrafta dolanıp sayan, ölçen ve saklamak için götüren ‘toplayıcılar’ ve ‘ortakçılar’ “ kıtlığa neden olmaktadır (s. 950). Savaş endüstrisinin merkezi olan Mordor’un binlerce kilometre uzaktaki Shire halkına ve doğasına zarar verebiliyor olmasını Tolkien şöyle vurgulamaktadır: “Evet, burası Mordor. Onun marifetlerinden biri” (s. 967). Zira yıkıcı endüstri hem insanların işlerini kaybedip Marx’ın tanımladığı şekliyle yabancılaşmalarına (Ritzer, 2013: 164-167) hem de doğanın tahrip edilmesine neden olmaktadır:

“Kumlukışı’nin değirmeni mesela. Çıban, hemen hemen Çıkin Çıkmazı’na gelir gelmez onu yıktırdı. Sonra bir sürü pis görünüşlü insan getirtip daha büyük bir değirmen inşa ettirdi ve içini bir sürü çarklar ve yabancı işi tertibatlarla doldurdu. O ahmak Ted ise bu işten memnun oldu; orada, bir zamanlar babasının değirmenci ve kendi kendinin patronu olduğu yerde, o insanların çarklarını temizleyerek çalışıyor. Çıban’ın amacı daha çok ve daha hızlı un öğütmektir, ya da öyle dedi. Buna benzeyen başka değirmenler de kurdu. Ama öğütmeden önce öğütülecek bir şeyler olması gerekir; yeni değirmenin eskisinin yaptığından fazla yapılacak işi yoktu. Fakat Sharkey geldiğinden beri artık hiç darı öğütmez oldular. Durmadan çekiçler çalışıyor, duman ve kötü kokular salıyor; Hobbitköy’de artık geceleri bile huzur yok. Sonra mahsus pislik akıtıp duruyorlar; bütün Aşağı Su’yu kirlettiler ve kirlilik Brendibadesi’ne doğru gidiyor. Eğer Shire’i bir çöle çevirmeyi arzuluyor iseler, doğru yoldalar“ (s. 963).

5. Sonuç

Bu çalışmada, 20. yüzyılın en çok okunan kitaplarından ve modern fantezi edebiyatını başlatan Tolkien’in *Yüzüklerin Efendisi* adlı üçlemesinin çevreci niteliği incelenmiştir. Nitel İçerik Analizi sonucunda beş kodlama kategorisi *Arkadyan Doğa*, *Kötü Doğa*, *Doğanın Yıkımı*, *Kâhyalık* ve *Kır Toplumu* altında, Tolkien’in çevreci kaygıları ve mesajları değerlendirilmiştir.

Tolkien eserinde, Arkadyan Doğa’nın aşkın, güçlü, güzel ve korkutucu özelliklerini Lothlorien ormanının güzelliği, “latif” Elf halkının ölümsüzlüğü, “yaşayan şeylerin en yaşlısı” Ağaçsakal, Entlerin ağaçları kesen, ormanı yok eden Saruman’ı yok edişi ve Aragorn’un doğanın şifalı otlarıyla yaralıları iyileştirmesi ile

anlatmaktadır. Kötü Doğa kategorisi ise doğada kendiliğinden kötü olan dev örümcek veya insanların verdiği zararlar nedeniyle kötüleşen Yaşlı Orman ve Fangorn Ormanı örnekleriyle gösterilmektedir. Doğa'nın Yıkımı kategorisinde savaş endüstrisinin çevreye ve insanlara verdiği zararlar Mordor bölgesinde yok edilmiş doğa ve Shire bölgesindeki çevre yıkımı ile anlatılmaktadır. Kâhyalık kategorisinde Tolkien, doğaya karşı insanların efendi, koruyucu ve sürdürülebilir kullanma özelliklerini hikâyenin kahramanları olan Gandalf'ın Orta Dünya'yı koruması, Tom Bombadil'in "orman ile suya, dal ile taşa hükmetmesi", Rohan halkının at yetiştiriciliği ve Shire halkının bahçeci-tarımcı üretimi ile örneklendirmektedir. Kırsal Topluluk kategorisi ise üç ciltlik hikâyenin başında ve sonunda ayrı birer bölüm ayrılan Shire bölgesindeki Hobbit halkının yaşamı üzerinden; kırsal topluluğun ve doğanın idealize edilmesi ile endüstrileşmenin yıkıcı etkisinden korunma mücadelesi aracılığıyla anlatılmaktadır.

Tolkien'in tarihi, coğrafyayı, kültürü, dili ve doğayı birlikte kurguladığı Orta Dünya'da geçen hikâyede çevre koruma kaygısı doğa yazınına uymamaktadır. Zira eser, lirik anlatımına rağmen kurgusal niteliktedir ve bilimsel bilgi içermemektedir. Çevreci hareketin ortaya çıkışından yirmi yıl önce yayınlanan üçlemenin kurgu niteliği Glotfely ve Buell'in ekoeleştirme edebiyatı ölçütlerinin (aktaran Özdağ, 2014) çoğunluğuna uymaktadır. Zira Tolkien Ağaçsakal ve ağaç çobanları örneğinde hem insan dışı canlıları da içine alan bir topluluk anlayışını hem de insanın doğaya karşı sorumluluğunu vurgulamıştır. Arkadyan Doğa kategorisi hayranlık verici doğanın kadim ve değişebilen geçmişini gösterirken Kâhya ve Doğa Yıkımı kategorileri bulguları doğaya karşı sorumluluğun öne çıkarıldığını göstermektedir. Kırsal Topluluk kategorisinde kırsal topluluğun doğayla uyumu ve sürdürülebilir tarım ile bahçecilik uygulamaları, ekoeleştirinin "insan çıkarı temel alınmaması" ölçütüne uygun gözükmektedir. Ancak Kötü Doğa kategorisindeki kötücül doğayı vurgulayan bulgular çevreci hareketten önce yazılan eserde; tam anlamıyla çevreci olarak tanımlanamayan Tolkien'i ekoeleştirinin kurgu edebiyatı dışına çıkarabilecek özelliktedir.

Modern fantezi edebiyatını başlatan Tolkien'in ünlü eserinde ön planda yer alan iyi ile kötünün mücadelesinin arka planında, kırsal topluluk yaşamı ile doğanın endüstrileşme ve savaşlar tarafından yıkıma uğratılması kaygısı yer almaktadır. 1950'lerde yayınlanan eser, Tolkien'in 20. yüzyılın ilk yarısında şahit olduğu kırsal topluluğun sıcak ve dayanışmacı ortamının endüstri kentlerinin

dumanları altında kalmasını ve iki dünya savaşının neden olduğu ölümler ile yok edilmesini yansıtmaktadır.

Üç ciltlik eserin başında ve sonunda ayrı birer bölümde anlatılan Shire bölgesi ve Hobbit halkı üzerinden Tolkien'in doğa ile uyumlu yaşamı vurgulanmaktadır. Tarıma ve bahçeci üretime dayanan, dışa kapalı, baskıcı ve dayanışmacı kırsal topluluk, sosyoloji disiplininin temel kavramlarından Tönnies'in "topluluk-toplum" ikiliğindeki ideal tiplerden ilkinde uymaktadır. Tönnies gibi Tolkien de endüstrileşme ve kentleşme ile kırsal topluluğun yıkımından mustarıptır. Dahası, Tolkien toplulukta yaşanan bozulmayı doğada da görmektedir. Ancak hem Tönnies hem Tolkien yaygın biçimde kabul edilen evrimci ilerleme çizgisini kabul etmemektedir. Zira endüstri toplumunun yerini yeniden kırsal topluluğa bırakacağı ümidi ve beklentisi içindedirler. Üçlemenin son bölümünde anlatılan, endüstrinin topluluktaki ve doğadaki yıkıcı etkisinin çözülmesi ve eski düzene dönüş teması da bu beklentiye örnektir. Endüstrileşmenin çevreye verdiği zarar, çevreci düşüncenin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Son iki yüz yıldır yaşanan ve endüstrileşmeye dayanan ekonomik kalkınma sürecine, Derin Ekoloji gibi radikal yaklaşımlar tamamen karşı çıkmaktadır. Kapitalizmin İkinci Çelişkisi ile Koşu Bandı Üretimi Kuramları kapitalizm çerçevesinde ve Toplumsal Ekoloji ise tahakküm ekseninde mevcut ekonomi-politik sisteme karşı eleştirel yaklaşmaktadırlar. Diğerlerinin aksine, Ekolojik Modernleşme Kuramı kapitalist yapı içinde bilim ile teknolojinin geliştirilmesi ve gerekli yasal düzenlemelerin uygulanması neticesinde endüstrinin çevreye zarar vermeyeceğini öne sürmektedir. Tolkien'in eserinde yer alan bir başka önemli sosyoloji kavramı da "yabancılaşma"dır. Kırsal topluluk yaşamını işgal eden endüstriyel üretim sürekli büyümeyi hedeflemektedir. Bu süreçte insanlar, değirmen sahibinin etkisiz bir işçiye dönüşmesi örneğindeki gibi ve Marx'ın vurguladığı şekilde yabancılaşmaktadır. Eserini, endüstrileşmenin topluluk yaşamını ve doğayı yıkıma uğratması üzerine kuran Tolkien, aslında sosyoloji disiplininin ortaya çıkaran modern toplumun temel sorunlarına odaklanmıştır ve çözüm olarak Tönnies'e benzer biçimde kırsal topluluk yaşamına dönmeyi önermektedir.

KAYNAKÇA

ARIKAN, Arda (2011), "Edebi Metin Çözümlemesi ve Ekoeleştiri", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 1(1): 43-51.

AYAZ, Hüseyin (2012). "Dıranas Şiirine Çevreci Bir Yaklaşım". (ed.) K. Şahan, H. B. Yeşiltaş, M. O. Hasdedeoğlu, N. Gür, K. Yıldırım, E. B. Yeni ve Y. Yalçinkaya, *IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul.

AYAZ, Hüseyin (2014), "Çevreci Eleştiri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1): 278-292.

BALIK, Macit (2013), "Çevreci Eleştiri Işığında Latife Tekin'in Romanları", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 5(1): 1-16.

BARBERIS, Danièle (2006). "Tolkien: The Lord of The Mines – or a Comparative Study Between Mining During the Third Age of Middle-Earth by Dwarves and Mining During Our Age by Men (or Big-People)", *Minerals & Energy - Raw Materials Report*, 20(3-4): 60-68.

BAYRAKTAR, Betül (2015), "Birey-Doğa İlişkisi Temelinde Kendisi Ol(Ama)Ma: Mustafa Kutlu Öykülerini Ekoeleştirel Okumak", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(12): 137-154.

BERGTHALLER, Hannes, Rob EMMETT, Adeline JOHNS-PUTRA, Agnes KNEITZ, Susanna LIDSTRÖM, Shane MCCORRISTNE, Isabel PÉREZ RAMOS, Dana PHILLIPS, Kate RIGBY ve Libby ROBIN (2014), "Mapping Common Ground: Ecocriticism, Environmental History, and the Environmental Humanities", *Environmental Humanities*, 5: 261-276.

BOOKCHIN, Murray (1996), *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, (çev.) Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BOOKCHIN, Murray (2013), *Toplumu Yeniden Kurmak*, (çev.) Kaya Şahin, Sümer Yayınları, İstanbul.

CATTON, William R. ve Riley E. DUNLAP (1978), "Environmental Sociology: A New Paradigm", *The American Sociologist*, 13: 41-49.

CENGİZ, Çiğdem (2014), "Buket Uzuner'in "Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su" Romanına Ekoeleştiri ve Ekofeminizm Penceresinden Bakış", *Frankofoni*, 26: 1-15.

DICKERSON, Matthew ve Jonathan EVANS (2006), *Ents, Elves, and Eriador: The Environmental Vision of J.R.R. Tolkien*, University Press of Kentucky, Lexington.

ELDER, John (2006), "Foreword", M. Dickerson ve J. Evans, *Ents, Elves, and Eriador: The Environmental Vision of J.R.R. Tolkien*, Lexington, University Press of Kentucky.

ERYILMAZ, Çağrı (2017), "Sosyal Bilim Paradigmaları Çerçevesinde Çevre Sosyolojisinin Kuramları ve Kavramları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1): 159-174.

GARRARD, Greg (2016), *Ekoeleştirir - Ekoloji ve Çevre Üzerine Tartışmalar*, (çev.) Ertuğrul Genç, Kolektif Kitap, İstanbul.

GIBLETT, Rod (2015), "Theology of Wetlands: Tolkien and Beowulf on Marshes and Their Monsters", *Green Letters*, 19(2): 132-143.

GOULD, Kenneth. A. ve Tammy LEWIS (2009), "Conclusion: Unanswered Questions and The Future of Environmental Sociology", K. A. Gould ve T. Lewis (Ed.), *Twenty Lessons in Environmental Sociology*, Oxford University Press, New York.

GÜNGÖR, Turan Özgür (2013), *Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe, Charles Dickens'in Hard Times (Zor Zamanlar), Graham Swift'in Waterland (Su Diyarı) Adlı Eserlerinin Ekoeleştirir Açısından İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.

HABERMANN, Ina ve Nikolaus KUHN (2011), "Sustainable Fictions – Geographical, Literary and Cultural Intersections in J. R. R. Tolkien's The Lord of the Rings", *The Cartographic Journal*, 48(4): 263-273.

HANNIGAN, John (2006), *Environmental Sociology*, Routledge, London.

HOBSBAWM, Eric (1998), *Devrim Çağı 1789-1848*, (çev.) Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

KALPAKLI, Fatma (2017), "The Relationship Between Nature and Human Psyche in The Kite Runner", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(48): 82-85.

KELLER, Tait (2014), "Destruction of the Ecosystem", *International Encyclopedia of the First World War*, Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer ve Bill Nasson (ed.). Doi: 10.15463/ie1418.10371.

KILCUP, Karen L. (2003), "I Like These Plants That You Call Weeds": Historicizing American Women's Nature Writing", *Nineteenth-Century Literature*, 5(1): 42-74.

KÜMBET, Pelin (2012), "Ekofeminizm: Kadın, Kimlik ve Doğa", Serpil Oppermann (ed.), *Ekoeleştirir - Çevre ve Edebiyat*, Phoenix, Ankara.

MATTHEWMAN, Sasha (2014), "Ecocriticism", *Aotearoa*, 82: 26-38.

MERCHANT, Carolyn (2005), *Radical Ecology – The Search for a Livable World*, Routledge, New York.

MORGAN, Alun (2010), “The Lord of the Rings – A Mythos Applicable in Unsustainable Times?”, *Environmental Education Research*, 16(3-4): 383-399.

MYERE, Susan (2016), Nature Writing as Ecosystem: An Analysis of Boomkastele: 'N Sprokie vir 'N Stadsmens (Schalk Schoombie). Part 1”, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 56(2): 1200-1221.

NEUMAN, W. Lawrence (2010), *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, (çev.) Sedef Özge, Yayınodası, İstanbul.

OPPERMANN, Serpil (2012), “Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünü ve Bugünü”, Serpil Oppermann (Ed.), *Ekoeleştiri – Çevre ve Edebiyat*, Phoenix, Ankara.

OPPERMANN, Serpil (2013), “Enchanted by Akdeniz: The Fisherman of Halicarnassus’s Narratives of The Mediterranean”, *Ecozon*, 4(2): 100-116.

ÖZDAĞ, Ufuk (2005), *Edebiyat ve Toprak Etiği*, Ürün Yayınları, Ankara.

ÖZDAĞ, Ufuk (2014), *Doğa, Kültür ve Edebiyat*, Ürün Yayınları, Ankara.

RITZER, George (2013), *Klasik Sosyoloji Kuramları*, (çev.) Himmet Hülür, De Ki Yayınevi, Ankara.

SCHREIER, Margrit (2013), *Qualitative Content Analysis in Practice*, Sage, Los Angeles.

TOLKIEN, J. R. R. (2001), *Yüzüklerin Efendisi*, (çev.) Çiğdem Erkal İpek ve Bülent Somay, Metis Yayınları, İstanbul.

ÜNDER, Hasan (1996), *Çevre Felsefesi*, Doruk, Ankara.

ÜNSALDI, Levent ve Ercan GEÇGİN (2014), *Sosyoloji Tarihi – Dünya’da ve Türkiye’de*, Heretik, Ankara.

YILMAZ, Hakan (2012), “Queer Ekoeleştiri: Queer ve Ekolojinin Potansiyel Etkileşimi”, (ed.) Serpil Oppermann, *Ekoeleştiri - Çevre ve Edebiyat*, Phoenix, Ankara.